

JÖNKÖPING UNIVERSITY

*School of Education and
Communication*

”Gör din plikt, kräv din rätt!”

- En kvalitativ intervjuundersökning av gymnasielärares syn på och hantering av det medborgarfostrande uppdraget

KURS: *Samhällskunskap för ämneslärare IVb Examensarbete, 15 hp*

PROGRAM: *Ämneslärarprogrammet med inriktning mot gymnasieskolan (Sh)*

FÖRFATTARE: *Klara Karlsson*

EXAMINATOR: *Carl-Johan Svensson*

TERMIN: *VT26*

SAMMANFATTNING

Klara Karlsson

”Gör din plikt, kräv din rätt!”

“Do your duty, claim your rights!”

Antal sidor: 33

Denna studie ämnar bidra med en utökad förståelse kring hur samhällskunskapslärare resonerar kring och hanterar medborgarfostran inom ramen för samhällskunskapsundervisning. Det huvudsakliga syftet är att undersöka hanteringen av och utmaningar med det demokratiska och medborgarfostrande uppdraget samt vilken typ av medborgarfostran som är framträdande. Studien bygger på kvalitativa intervjuer med nio gymnasielärare med behörighet i samhällskunskapsämnet. Det empiriska materialet analyseras utifrån Biestas (2011, 2006) teori kring utbildningens funktion: Kvalificering, socialisation, subjektivering samt utbildning *för* och *genom* demokrati. I resultatet framgår det att lärarna balanserar mellan utbildningens olika funktioner men där kvalificering ses som undervisningens fundament. Kvalificering framhålls som avgörande för ett gott, aktivt samt deltagande medborgarskap.

Sökord: Medborgarfostran, demokratiuppdraget, samhällskunskap, gymnasielärare

ABSTRACT

Klara Karlsson

”Gör din plikt, kräv din rätt!”

“Do your duty, claim your rights!”

Pages: 33

This study aims to contribute to an enhanced understanding of how social studies teachers reason about and manage civic education within the social studies education. The primary purpose is to examine the management of, and challenges associated with the democratic and civic education mission, as well as identifying the prominent type of civic education. The study is based on qualitative interviews with nine upper secondary school teachers qualified in social studies. The empirical material is analyzed using Biesta's (2006, 2011) theory regarding the functions of education. Qualification, socialization and subjectification, along with education *for* and *through* democracy. The results indicate that teachers balance between the different functions of education, though qualification is seen as the foundation of education. Qualification is pointed out as crucial for achieving good, active, and participatory citizens.

Keywords: Civic education, democracy, social studies, upper secondary teachers

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
2. Syfte och frågeställning	2
3. Bakgrund	2
3.1 Medborgarfostran och det demokratiska uppdraget	3
3.2 Definitioner	4
4. Teoretiskt ramverk	5
5. Tidigare forskning	7
5.1 Skolans medborgarbildande möjligheter och begränsningar	7
5.2 Medborgerliga förmågor och kunskaper	8
5.3 Medborgarfostran under skilda villkor	9
6. Metod och material	10
6.1 Val av informanter	11
6.2 Intervjuns struktur och genomförande	11
6.3 Beaktning av insamlade data	12
6.4 Etiska reflektioner	13
6.5 Metoddiskussion	13
7. Resultat	14
7.1 Presentation av informanter	15
7.2 Kvalificering	16
7.2.1 Kunskap och medborgarskap	16
7.2.2 Kompetenser och förmågor	18
7.2.3 Gy25 och föränderlig kvalificering	19
7.3 Socialisation	20
7.3.1 Skolans roll att internalisera demokratiska värden	21
7.3.2 Normer, beteenden och sociala rum	22
7.3.3 Förtroende för samhällsinstitutioner och politiskt engagemang	24
7.4 Subjektifiering	25
7.4.1 Att bilda sin egen uppfattning	25
7.4.2 Individualisering-subjektifiering kontra socialisation	26
7.5 Utbildning för och genom demokrati	27
8. Diskussion	29
8.1 Kunskap som fundament	29
8.2 Socialisation mot antidemokrati	30
8.3 Utmaningar med att forma ett subjekt	31

8.4 Medborgarfostran och dess begränsningar.....	31
9. Slutsats.....	32
9.1 Förslag till vidare forskning.....	33
10. Referenslista.....
11. Bilagor.....

1. Inledning

Den nuvarande samhällssituationen beskrivs stundtals som ett eko där individer förlitar sig på och tar emot information som bekräftar deras egna världsbilder och politiska idéer. Sandahl och Björklund (2023, s. 1) beskriver utbildning i denna samhällssituation som ett motgift mot detta genom att förse elever med de kunskaper, förmågor, färdigheter, attityder och värderingar som krävs för att värna om och stärka demokratin. I takt med samhällsförändringar skapas nya föreställningar om samhällsproblem varpå det ställs nya krav på vilka färdigheter, förmågor och kunskaper som en medborgare bör besitta för att uppfylla och bemöta de utmaningar som samhället medför (Dahlstedt & Olson, 2019, s. 19).

Olson (2020, s. 52) menar på att utbildningsväsendet är den aktör med det främsta ansvaret att fostra goda medborgare i synnerhet genom samhällskunskapsundervisning. Samtidigt beskrivs det medborgarfostrande uppdraget som komplext och där spänningar mellan olika värden uppstår (Sandahl, 2015, s. 83). Dahlstedt och Olson (2019, s. 19) framhåller att det medborgarfostrandet uppdraget, i enlighet med statsmakternas eftersträvan, ska både återskapa och samtidigt förändra samhället, alltså utbildningsväsendet forma både gårdagens och morgondagens medborgare.

Sandahl (2015, s. 12) beskriver att det primära uppdraget sett till de historiska skolreformerna har varit att rätta folket efter de rådande makt- och samhällsförhållanden vilket benämns som socialisationsprocess. Numera innefattar demokratisk/politisk socialisation att skapa aktiva och kritiska medborgare snarare än passiva sådana (Sandahl, 2015, s. 12). Trots detta går det inte att bortse ifrån att det är i en stats intresse att fostra medborgare som stödjer det redan existerande systemet (Ekman & Pilo, 2024, s. 18). Däremot ska skolan inte ses som en ren socialisationsagent vars främsta uppgift är att fostra, socialisera och disciplinera ungdomar till okritiska undersåtar som helt sonika accepterar rådande maktordning. Tvärtom är det skolans uppdrag att förmedla just ett kritiskt förhållningssätt och en demokratisk kompetens samt en medvetenhet om att kunskaper och sanningar bör utmanas och prövas (Ekman & Pilo, 2024, s. 18). Dessa medborgare behöver inte socialiseras in i rådande maktstrukturer, utan kommer på rationella grunder att välja demokratin eftersom denne har förståelse för konsekvensen av alternativen.

Det föreligger en spänning i skolans uppdrag att främja goda medborgare då värden som tillskrivs den passiva medborgaren och värden som tillskrivs den aktiva medborgaren ska ges plats i en. Men hur hanteras denna spänning mellan värden och olika önskvärda medborgerliga karaktärsdrag i praktiken i relation till samhällsliga förändringar? Det är ett tungt uppdrag som tillskrivs enskilda lärare där inga utstakade vägar finns att gå. Med hänsyn till samhällskunskapsämnets karaktär och stoff tillskrivs i synnerhet samhällskunskapslärare en betydande roll i att fostra goda medborgare. Denna studie ämnar fördjupa förståelsen kring hur lärare hanterar ett sådant spänningsfyllt uppdrag inom ramen för sin undervisning och hur de motiverar sin undervisning i fostran av den goda medborgaren.

2. Syfte och frågeställning

Syftet med denna studie är att undersöka hur lärare inom ramen för samhällskunskapsundervisning hanterar det komplexa och spänningsfyllda demokratiska uppdraget i att fostra medborgare. Vidare syftar studien till att undersöka hur lärare i relation till rådande samhällsförhållanden anpassar sin undervisning i fostrandet av medborgare och tolka resultatet av en sådan undervisning. Föreliggande studies empiriska material sätts i relation till Biestas teoretiska modell om god utbildning och demokrati i undervisningen.

- Hur hanterar lärare det medborgarfostrande uppdraget inom ramen för samhällskunskapsundervisning?
- Vad beskrivs av lärarna som utmanande i att fostra medborgare sett till dagens samhällssituation och hur hanteras det inom ramen för samhällskunskapsundervisningen?
- Vilken typ av medborgarfostran framträder inom lärares samhällskunskapsundervisning och för vilket samhälle fostras denne?

3. Bakgrund

I avsnittet nedan redogörs det för hur det demokratiska och medborgarfostrande uppdraget skildras i skolans styrdokument samt vilket syfte och funktion det ämnar fylla. Vidare lyfts

perspektiv på och definitioner av främst begreppet medborgarskap då begreppets innebörd är omdebatterat och komplext.

3.1 Medborgarfostran och det demokratiska uppdraget

Skolinspektionen (2022, s. 5) beskriver att skolans uppdrag är att förse eleverna med de kunskaper och värden som krävs för ett aktivt och demokratiskt medborgarskap. I skollagens (2010:800) inledande 1 kap. 4 § behandlas det demokratiska och medborgarfostrande uppdraget vilket formuleras på följande vis: ”Utbildningen ska också förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingarna som det svenska samhället vilar på” (2010:800). Vidare skrivs att ”utbildningen syftar också till att i samarbete med hemmen främja barns och elevers allsidiga personliga utveckling till aktiva, kreativa, kompetenta och ansvarsställande individer och medborgare” (Skollagen 2010:800). I läroplanen för gymnasieskolan beskrivs uppdraget på följande vis:

Huvuduppgiften för gymnasieskolan är att förmedla kunskaper och skapa förutsättningar för att eleverna ska tillägna sig och utveckla kunskaper. Utbildningen ska främja elevernas utveckling till ansvarsställande människor, som aktivt deltar i och utvecklar yrkes- och samhällslivet. Den ska bidra till elevernas allsidiga utveckling. (Skolverket, 2025, s. 4)

I den allmänna läroplanen för gymnasieskolan beskrivs hur eleverna ska inhämta, förankra och skapa förståelse för de värden som ligger till grund för det svenska samhällets demokrati. Det beskrivs vidare att sådana värden som går emot dessa ska ses som intoleranta och därmed förebyggas och aktivt motverkas. I läroplanen skrivs det även att skolan aktivt och medvetet ska påverka och stimulera eleverna att omfatta vårt samhälles gemensamma värderingar. Det framförs vidare att skolan ska vara öppen för skilda uppfattningar och uppmuntra och främja personliga ställningstaganden. Fortsatt skrivs att skolan har som mål att varje elev utvecklar sin vilja att aktivt bidra till en fördjupad demokrati och stärker sin tilltro till den egna förmågan att själv och tillsammans med andra ta initiativ, ta ansvar och påverka sina villkor. Det är även återkommande att eleverna ska utveckla förmågan att kritiskt granska och bedöma det denne möter. (Skolverket, 2025).

I skolans styrande dokument finns därmed flera skrivelser om vad som anses vara medborgerliga kompetenser som ska förmedlas genom skolväsendet och därmed införlivas hos eleverna. Det som bör uppmärksammas är att även i skolans styrdokument kan det demokratiska uppdraget uppfattas som komplext, tungt och mångfacetterat.

3.2 Definitioner

Dahlstedt och Olson (2019, s. 18) beskriver utbildningsväsendet som en konfliktfylld terräng då det förs en ständig strid mellan olika aktörer som på olika sätt försöker påverka och sätta sin prägel på utbildningens ideologi och praktik. Skolan pekades således ut som den främsta arenan där denna kamp om den sociala ordningen utspelas där det medborgardrivande området är centralt. Vidare beskrivs att det finns en stor övertygelse om att utbildningens främsta uppgift är att bidra till en fungerande och livaktig demokrati (Dahlstedt & Olson, 2019, s. 11). Ekman och Pilo (2024, s. 11) beskriver skolan som statens primära instrument för att skapa sammanhållning i samhället och att detta rör sig om en politiskt initierad demokratisk socialisation. Fortsatt beskrivs att skolan ska förse elever med medborgerliga kompetenser vilket syftar till de kunskaper och färdigheter som en medborgare i ett demokratiskt samhälle behöver. Ekman och Pilo (2024, s. 11) beskriver att det inte ska ses som en mall som eleverna ska fostras in i utan snarare att elever ska föras med kunskaper och färdigheter för att fungera och känna samhörighet till vårt samhälle. Det demokratiska och medborgarfostrande uppdraget är uttalat men opreciserat vilket lämnar mycket av konkretiseringen till den enskilde läraren. Det som görs tydligt i läroplanen är att verksamheten ska präglas av ett klart ställningstagande för demokratin, dess grundläggande värderingar och respekt för alla människors lika värde (Ekman & Pilo, 2024, s. 12). Frågorna som belyses är däremot: hur säkerställer vi måloppfyllelse? Vad tas med och vad lämnas utanför? Vad görs konkret i klassrummen? För att uppfylla skolans demokratiska uppdrag krävs att skolan förmedlar kunskap men även demokratisk kompetens (Ekman & Pilo, 2024, s. 26). Det som ytterligare belyser det demokratiska uppdragets oprecisa karaktär är att demokrati är ett omdebatterat begrepp med flera olika förståelser och definitioner.

På samma vis är begreppet medborgare inte statistiskt utan förekommer i olika former då en definition präglas av en bestämd tid och dess ideal (Dahlstedt & Olson, 2019, s. 11). Vidare framhålls en uppmaning som beskrivs som en pedagogisk huvudfråga till de som är eller kommer att vara verksamma pedagoger: "Vad är det för medborgarfostran jag som

pedagog själv vill bidra till, i den verksamhet jag är eller kommer att bli del av?” (Dahlstedt & Olson, 2019, s. 13). Medborgarfostran grundar sig på begreppet medborgarskap vilket är ett omdebatterat begrepp. Medborgarskap kan definieras som ett fullvärdigt medlemskap i samhällsgemenskapen (Dahlstedt & Olson, 2019, s. 15). En sådan definition av medborgarskap avser ett kontrakt mellan individ och stat som i sitt medlemskap garanterar vissa rättigheter men även skyldigheter. Fortsatt beskrivs att medborgarskap även innefattar kollektiva, sociala och kulturella dimensioner och inte minst deltagande i samhällslivet (Dahlstedt & Olson, 2019, s. 16–17). För att skapa sig en bild av hur medborgare fostras krävs därmed att man ser över flera olika aspekter, processer, villkor och företeelser i samhället. Som begreppet antyder föds inte medborgare utan de skapas vilket belyser att medborgarskap inte tillskrivs en given substans utan avser den process i vilken hon blir till (Dahlstedt & Olson, 2019, s. 17). Medborgarskapandet avser därmed inte bara relationen mellan individ och stat utan avser vidare en storskalig, föränderlig och livslång fostran som tar plats i flera olika arenor även utanför utbildningens fält.

Att försöka definiera medborgarfostran, medborgare och syftet med en medborgarbildande fostran inom ramen för skolans verksamhet görs med avsikt att förtydliga komplexiteten i uppdraget samt för att belysa att det inte finns en självklar definition. Sistnämnda definitioner agerar som en förlängning på skolans styrdokument och dess utlägg kring vad medborgare och medborgarfostran bör innebära.

4. Teoretiskt ramverk

Det teoretiska ramverket för denna studie tar sin utgångspunkt i Gert Biestas teori kring god utbildning (2011). Biesta (2011, s. 27) framställer ett ramverk att applicera på diskussionen kring utbildningens syfte och mål genom att utgå ifrån utbildningsväsendets funktioner. Ramverket utgörs av tre skilda utbildningsfunktioner: kvalificering, socialisation och subjektifiering. Därtill adderas ytterligare en dimension om skilda synsätt på hur demokrati framställs i undervisning, även detta formulerat av Biesta.

Med kvalificering avses att utrusta elever med kunskap, kompetens och förståelse i förberedelse för något mer eller mindre specifikt som ett särskilt yrke eller för det mer allmänna (Biesta, 2011, s. 28). Den kvalificerande funktionen av utbildningssystemet utgör det

huvudsakliga syftet med en statligt finansierad utbildning. Detta hänger samman med främst ekonomiska argument sett till utbildningens roll att bidra med arbetskraft som främjar ekonomin och tillväxt. Däremot avser inte kvalificering enbart förbereda eleverna för arbetslivet utan berör även den demokratiska kompetensen, politisk förståelse och andra förmågor som krävs för ett gott medborgarskap och kulturell- och samhällelig förståelse (Biesta, 2011, s. 28).

Den socialiserande funktionen menar Biesta (2011, s. 28) syftar till de många sätt som vi via utbildning forslas in i sociala, kulturella och politiska ordningar. Stundtals uppmuntras socialisation inom utbildningsväsendet sett till vissa normer och värderingar eller när det rör sig om professionella socialisationssyften. Trots att socialisation inte är något uttalat mål för utbildningsväsendet går det inte att undvika en socialiserande effekt. Det är via den socialiserande funktionen av utbildningsväsendet som eleverna internaliserar redan existerande sätt att göra och att vara. På sådant vis fungerar socialisation kultur- och traditionsbevarande vilket ur vissa aspekter är positivt men även negativt.

Utbildningsväsendets tredje funktion benämner Biesta (2011, s. 29) som subjektifiering och avser den process där en blir ett subjekt. Denna process förstås väl genom att sätta den i motsats till socialisation. Socialisation forslar in eleverna i rådande strukturer och ordningar medan subjektifiering syftar till en individs varande oberoende av sådana ordningar. Biesta (2011, s. 29) menar att all utbildning bör skapa förutsättningar för subjektifieringsprocessen på sådant vis att det skapar autonoma individer som är oberoende i tanke och handling.

Biesta (2006, s. 112–113) redogör även för två synsätt på hur demokrati tar plats i undervisning: undervisning *för* demokrati och undervisning *genom* demokrati. Med synsättet, undervisning för demokrati, delas demokratiutbildningens roll upp i tre delar: *Kunskapskomponenten*: undervisning om demokrati och demokratiska processer. *Färdighetskomponenten*: stödja tillägnandet av demokratiska färdigheter och *värderingskomponenten*: stödja tillägnandet av en positiv inställning gentemot demokrati. Utbildning ges här rollen att förbereda elever för deras framtida demokratiska liv. Undervisning genom demokrati avser att skolan som organisation ska genomsyras av demokratiska processer och demokratiska utbildningsformer. Biesta (2011, s. 113) menar att undervisningen kan ha ett gott underlag i lärandet om demokrati och medborgarfostran men om skolan i sin verksamhet är odemokratisk har det en negativ inverkan på elevernas uppfattning av demokrati.

Undervisning genom demokrati bör ses som ett tillvägagångssätt för att utbilda för demokrati vilket vilar på påståendet om ”att det bästa sättet att förbereda för demokrati är deltagande i själva det demokratiska livet” (Biesta, 2006, s. 113).

Det teoretiska ramverket i föreliggande studie ämnar kategorisera, tematisera och brukas som verktyg för att analysera det empiriska materialet. Det teoretiska ramverket gör det möjligt att gå bortom en enkel redogörelse av lärares utsagor då det skapar utrymme för djupare tolkning och analys av materialet. Genom att applicera ett teoretiskt ramverk synliggörs djupare dimensioner i lärares didaktiska val och resonemang vilket är av särskilt intresse för föreliggande studie. Därmed presenteras det insamlade materialet med relativt stark koppling till det teoretiska ramverket.

5. Tidigare forskning

I följande avsnitt presenteras tidigare forskning som berör det demokratiska uppdraget och medborgarfostran. Forskningen presenteras tematiskt utifrån funna teman. Den tidigare forskningen avser ge en inblick i hur det medborgarfostrande uppdraget hanteras, vilka utmaningar, begränsningar och möjligheter som återfinns i det komplexa uppdraget att fostra goda medborgare.

5.1 Skolans medborgarbildande möjligheter och begränsningar

Olson (2020, s. 51) beskriver skolan som den aktör med det främsta ansvaret att fostra goda medborgare där lärare genom samhällskunskapsämnet ges särskilda möjligheter att göra så. Att skolan framställs som särskilt viktig inom medborgarbildning är återkommande i samtlig tidigare forskning som berör det medborgarfostrande uppdraget inom ramen för utbildningsväsendet. Broman (2009, s. 13) ställer sig däremot delvis kritisk till detta då han anser att skolans möjligheter att agera socialisationsagent är begränsade. Det kritiska ställningstagandet motiverar Broman genom tidigare forskning som påvisar att skolan har visat sig ha minimal påverkan på elevers politiska attityder och orientationer. Däremot lyfter Broman (2009, s. 200–202) att skolan har en essentiell roll i att utmana eleverna i deras politiska föreställningar men att skolan brister som generell socialisationsagent. Demokratisk socialisation definieras av Broman (2009, s. 66) som den process

där en individs förståelse och förhållningssätt till demokrati och samhälle lärs. Sandahl (2015, s. 27) menar att socialisation är en av de dimensionerna som behöver ta plats inom medborgarfostran för att ha en reell påverkan på elever och deras medborgarbildning. Olson (2020, s. 50) beskriver skolans mål med att behandla medborgarfostran inom samhällskunskapsundervisning är att uppnå medborgerlig omdömesbildning. Vidare beskrivs syftet som att öppna upp de befintliga arenor som finns tillgängliga för att delta i och förändra samhället för eleverna samt att få de att känna tillit och välvilja gentemot samhället (Olson, 2020, s. 50–51). Fortsatt beskrivs läraren besitta en viktig roll i att realisera idén om skolan som offentligt samhällsrum. Sandahl (2015, s. 83) beskriver det medborgarbildande uppdraget som komplext och mångfacetterat där det uppstår spänningar mellan olika demokratiska värden och aspekter. Likväl beskriver Olson (2020, s. 51–52) att det medborgarfostrande uppdraget består av olika dimensioner såsom social dimension och personlig dimension där alla dimensioner kräver samspelas för att fostra en aktiv medborgare.

Sammantaget belyser tidigare forskning att skolan är ett forum för att utveckla medborgerliga kompetenser hos elever. Däremot lyfts att skolan besitter vissa begränsningar i att påverka och forma elever. Vidare redogörs det även för vad som är syfte och målet med en medborgarfostran såsom medborgerlig omdömesbildning, att känna tillit till samhället och att ha ett gott förhållningssätt till demokrati. Denna tidigare forskning gör sig intressant då den ämnas att sättas i relation till hur föreliggande studies informanter resonerar kring och ser på det medborgarfostrande uppdraget.

5.2 Medborgerliga förmågor och kunskaper

Enligt Sandahl (2015, s. 75) utgör både samhällskunskap och historia ämnen som bidrar till att vidga elevernas världsuppfattning och perspektiv vilket gör ämnena särskilt viktiga i deras medborgarbildning. Där belyses både ämnesstoffet och de förmågor som innefattas inom ämnet som betydelsefulla för den medborgarskapande potentialen. För att uppnå ämnens medborgarbildande potential krävs däremot att kunskaper och förmågor inte enbart överförs utan relaterar till och infiltrerar elevernas livsvärld (Sandahl, 2015, s. 80). Likväl argumenterar Olson (2020, s. 31) för att den medborgarskapande potentialen uppnås via ett dubbelt undervisningserbjudande varav den ena avser det objektiva och det andra det subjektiva. Det subjektiva beskrivs som det som orienterar sig mot elevernas förståelse och livsvärld och är beroende av det objektiva, vice versa. Sandahl och Björklund (2023, s. 9) menar att kunskap som sätts i kontrast till elevernas redan existerande idéer och

uppfattningar, som för dem bortom deras vardagliga förståelse, är av stor betydelse för att stärka demokratin. Denna kunskap avser faktakunskaper i förhållande till förmågor såsom analysera, kontextualisera, organisera och kritiskt granska vilket möjliggör till ifrågasättande av normativa positioner (Sandahl & Björklund, 2023, s. 9). Detta beskrivs som särskilt viktigt i ett samhälle som blir mer och mer polariserat där egna erfarenheter eller ståndpunkter ligger till grund för vissa uppfattningar snarare än kunskap. Sandahl och Björklund (2023, s. 9) förkastar inte idén om att belysa individuella erfarenheter men menar däremot att en disciplinär förståelse och kunskap måste appliceras på även det. Den disciplinära kunskapen syftar till sådan kunskap som är objektiv, trovärdig, vetenskapligt grundad, del av ett tanke-system och mätbar (Sandahl & Björklund, 2023, s. 4).

Den tidigare forskningen belyser att samhällskunskapsämnet har en central roll i att fostra medborgare. Det poängteras vidare *hur* kunskap kan förmedlas och hanteras inom ramen för samhällskunskapsundervisning för att nå önskad effekt. Den önskade effekten beskrivs vara att utmana elevernas förkunskaper och på sådant vis bredda deras perspektiv i syfte att bemöta rådande samhällsklimat. Det redogörs alltså för hur lärare genom kunskapsförmedling kan fostra och bilda blivande medborgare.

5.3 Medborgarfostran under skilda villkor

Arensmeier (2018, s 14) redogör för skillnaden i medborgarfostran mellan elever i yrkesprogram och elever i akademiska program sett till läroplan, läromedel och undervisning. Elever i yrkesprogram tenderar att erfara en undervisning på en mer grundläggande nivå som inkluderar begrepps-inläring och inläring av fakta medan elever på akademiska program tenderar att ges en mer fördjupad undervisning där möjlighet ges att utveckla de förmågor som är säregna för samhällskunskapsämnet. Elever på yrkesprogram har alltså inte samma förutsättningar att utveckla konceptuell förståelse för samhällsvetenskapliga fenomen, analytiska förmågor eller andra förmågor som bidrar med en mer omfattande förståelse av samhället. Vidare ges yrkeselever inte lika förutsättningar att hantera och bearbeta information vilket är essentiellt i att forma nyanserade, välgrundade och genomtänkta åsikter (Arensmeier, 2018, s. 14). Arensmeier (2018, s. 15) menar att skilda förutsättningar i medborgarbildande undervisning kan resultera i en politisk ojämlikhet då utvecklandet av viktiga medborgerliga kompetenser utelämnas för vissa elevgrupper. Likväl beskriver Odenstad (2018, s. 225) att kontextuella faktorer, interna och externa, skapar skilda förutsättningar i elevernas medborgarbildande undervisning. Vidare

beskrivs det som en konflikt mellan att anpassa undervisningen utefter dessa kontextuella aspekter och att erbjuda kunskaper och förmågor som är nödvändiga för ett gott medborgarskap. Odenstad (2018, s. 22) fokuserar främst på samhällskunskap för nyanlända ungdomar och menar på att anpassning kan resultera i skilda medborgarbildande förutsättningar. Vidare beskrivs att vissa samhällsvetenskapliga förmågor och tankeredskap låg eller bort prioriteras vilket kan riskera landa i ett slags marginaliserat medborgarskap (Odenstad, 2018, s. 226–227). Ekström (2024, s. 16) lyfter att lärare i det stora hela är medvetna om det mål som eftersträvas genom samhällskunskapsundervisningen men att de uttrycker att det är svårt att realisera i praktiken. Detta eftersom det saknas både tid och resurser. Även Odenstad (2018, s. 228–229) lyfter att lärare upplever brist på tid samt resurser och där kursplanen upplevs som nästintill orealistisk då den inte är anpassad till nyanlända elever. Medborgarfostran för nyanlända elever liknar mer en introduktion till det svenska samhället med inslag av mer praktisk och vardaglig kunskap. Till skillnad från Arensmeier menar Odenstad (2018, s. 230) att medborgarfostran kan ske under skilda villkor och att de eleverna ändå har goda möjligheter att bli goda och delaktiga medborgare i ett demokratiskt samhälle. Ekström (2024, s. 16) menar däremot att bristen på tid och resurser för elever vars skolgång i sin helhet präglats av avsaknad av stöd, riskerar en undervisning som är otillräcklig där den medborgarbildande potentialen blir försummad. Fortsatt beskrivs att denna elevgrupp, yrkesinriktade elever, uppvisar lägst politiskt förtroende och engagemang vilket rimligen borde innebära ökat stöd men där resurserna inte finns. Både Ekström (2024, s. 16) och Arensmeier (2018, s. 14) beskriver att den bristande undervisningen som är en följd av avsaknad av resurser riskerar politisk ojämlikhet eller till och med riskerar att hota demokratin.

I ovanstående tidigare forskning ges inblick i hur lärare ser på, hanterar och vad de finner utmanande med det medborgarfostrande uppdraget. Att inkludera studier där lärarnas egna perspektiv lyfts och behandlas är av särskild relevans för föreliggande studie sett till dess lika forskningsobjekt.

6. Metod och material

När vi ämnar söka djupare förståelse om åsikter, uppfattningar, erfarenheter, komplexa frågor samt privilegierad information genom ett småskaligt forskningsprojekt anses kvalitativa intervjuer vara en lämplig metod (Denscombe, 2018, s. 268). Bryman (2020, s. 561)

beskriver att kvalitativa intervjuer brukas när intresset riktas mot informantens ståndpunkter samt i det som informanten upplever som viktigt och relevant. Ett sådant tillvägagångssätt kan leda till att intervjuerna tar skilda riktningar vilket anses som fördelaktigt för studiens ändamål. Därmed motiveras valet av kvalitativ forskningsintervju som metod för insamling av data i syfte att besvara studiens frågeställningar.

6.1 Val av informanter

De informanter som är av intresse för denna studie är gymnasielärare med ämnesbehörighet i samhällskunskap. Urvalet av informanter är därmed målstyrt då särskilda kriterier avgränsar vilka informanter som anses vara särskilt lämpliga för att besvara forskningsfrågorna (Bryman, 2020, s. 498). Fortsatt är urvalet fastställt redan i inledningen vilket understryker det målstyrda urvalet av informanter. Det ställdes inga vidare kriterier än att informanten ska vara behörig och undervisande i ämnet samhällskunskap på gymnasial nivå. Vidare kriterier för informanter hade kunnat brukas för att ytterligare avgränsa insamlade data men valdes bort för att öka möjligheten för variation av informanter. För att komma i kontakt med informanterna kontaktades rektorer på gymnasium i närliggande kommuner, ett så kallat bekvämlighetsurval (Denscombe, 2018, s. 71). Den främsta urvalsmetoden tar sin utgångspunkt i ett målstyrt tillvägagångssätt men där viss bekvämlighet tar plats med hänsyn till de begränsningar som vanligtvis medföljer småskaliga forskningsprojekt. Informanterna utgör ett antal på nio gymnasielärare med behörighet i ämnet samhällskunskap som de även undervisar i vid tillfället för intervjun. Erfarenheten av lärarprofessionen varierar hos informanterna, likväl deras ämneskombinationer vilket ses som fördelaktigt då variation i perspektiv och utsagor eftersträvas.

6.2 Intervjuns struktur och genomförande

För denna studie brukas semistrukturerade intervjuer där ämnet samt frågorna som ska behandlas utgör strukturen i intervjun och där friutrymmet för informanten utgör flexibiliteten (Denscombe, 2018, s. 269). Frågorna formulerades i en intervjuguide och frågorna avser vara av öppen karaktär för att fokus ska ligga på informantens egen utsaga och undvika styrning av intervjuare eller frågornas utformning. I semistrukturerade intervjuer ges intervjuaren även möjlighet att addera, förändra eller plocka bort frågor under tidens gång för att utveckla och realisera syftet med undersökningen (Denscombe, 2018, s. 269). Intervjuerna sker med en informant åt gången, så kallade personliga intervjuer, med

motiveringen att de är relativt enkla att arrangera samt där en informants utsaga ges opåverkad av andra informanter (Denscombe, 2018, s. 270). I de personliga intervjuerna finns det även utökade möjligheter att få djupare förståelse för en informants tankar och idéer, särskilt i en semistrukturerad intervju då det finns utrymme för följdfrågor. Samtliga intervjuer genomfördes på plats, alltså ansikte mot ansikte. Som nämndes utarbetades en intervjuguide där centrala teman ringandes in med tillhörande underliggande frågor som tog sin utgångspunkt i studiens överliggande problemformuleringar (Dalen, 2015, s. 35). De centrala teman för intervjuguiden är följande: Lärarens syn på det demokratiska uppdraget, undervisningspraktik, dilemman och utmaningar samt samhällskontext och anpassning (se bilaga A).

6.3 Beabetning av insamlade data

Då det är särskilt viktigt att fånga upp informantens uttalanden vid kvalitativa studier krävs användning av inspelningsinstrument (Dalen, 2015, s. 37). I detta fall var det en ljudinspelningsfunktion på både mobiltelefon och dator. Intervjuerna transkriberades med stöd av Words dikteringsfunktion och renskrevs därefter. Trots att det brukades hjälpmedel vid transkriberingsprocessen lades mycket tid på bearbetning och korrigerande av intervjumaterialet vilket anses fördelaktigt då man bekantar sig med materialet och därmed skapar bättre förutsättningar för analysprocessen (Dalen, 2015, s. 73). För analys och kodning av det insamlade materialet brukas en tematisk strategi då den är av flexibel karaktär samt lämpar sig i förhållande till studiens teoretiska ramverk. Vidare analyseras källmaterialet utefter det teoretiska ramverket vilket Brinkmann (2024, s. 121) benämner som en deduktiv ansats i analysfasen. De teman som uppvisas i det insamlade materialet kan ses som koder vilka kategoriseras i en matris som utgör underlaget för analys (Bryman, 2020, s. 702–703) (se Bilaga B). Matrisen brukas för att identifiera och organisera delteman och kärnteman. Eftersom det insamlade materialet ska analyseras utifrån studiens teoretiska ramverk kommer de utgöra kärnteman – kvalificering, socialisering, subjektivering. Under dessa kärnteman framkommer delteman med grund i intervjumaterialet. Bearbetning och kodning av materialet görs alltså stegvis på följande sätt enligt Brymans (2020, s. 704) kodningsprocess: Läsning av datamaterialet för att skapa en helhetsbild, kategorisera och analysera datamaterialet utifrån kärnteman som utgörs av studiens teoretiska ramverk, identifiera delteman utifrån datamaterialet i förhållande till det teoretiska ramverket. Kärnteman för analysen var alltså förutbestämda medan delteman växte

fram i och med ökat bekantskap med materialet där återkommande mönster i lärarnas ut-sagor kunde identifieras.

6.4 Etiska reflektioner

Vetenskapsrådet (2024, s. 63) fastslår att samtycke krävs vid forskning som involverar människor där ett samtycke ska uppfylla följande kriterier: forskningspersonen ska informeras om innebörden av deltagande i studien samt informeras om hur personuppgifter behandlas, forskningspersonen ska enbart delta om helt frivilligt, forskningspersonen ska ges tydlig information om vad det är denne samtycker till, forskningspersonen ska när som helst kunna bryta sitt deltagande i studien samt att samtycket ska dokumenteras.

Som innan nämnt kontaktades informanternas överordnade gällande efterfrågan av deltagande i en intervjustudie varav information kring studiens syfte och ändamål redogjordes för. Denna information vidarebefordrades till nämnda informanter och ytterligare information utgavs vid eventuella funderingar. Vid tillfället för intervjun upprepades nödvändig information samtidigt som informanten lämnade ett skriftligt samtycke på att delta i studien via en samtyckesblankett som följer Vetenskapsrådet mall. I samtyckesblanketten förtydligades även att insamlad data enbart brukas i forskningssyfte och därmed hanteras konfidentiellt där informanternas identitet anonymiseras (se Bilaga C). Vid tillfället för intervjun fanns inga etiska hinder som krävde vidare eftertanke. Däremot är det värt att lyfta att intervjuer som berör lärares yrkesutövning kan vara känsligt och att det därmed riskerar att viss information utelämnas. Trots detta går det att anta att lärare som är restriktiva med att dela med sig av sin yrkesutövning väljer att inte delta i studier som ämnar att just undersöka detta.

6.5 Metoddiskussion

Valet av att bruka kvalitativa intervjuer som metod har varit central för att uppnå syftet med denna studie. Metoden är särskilt lämplig då vi söker ökad förståelse kring lärares personliga uppfattning av komplexa frågor. Valet motiveras ytterligare då lärares syn på och hantering av det medborgarfostrande uppdraget grundar sig i subjektiva och personliga erfarenheter och förståelser. Genom att använda semistrukturerade intervjuer skapades utrymme för lärarna att vidareutveckla sina resonemang på sådant vis som ansågs fördelaktigt för studiens syfte. Det som däremot kunde upplevas som svårt sett till den mer flexibla

formen av intervjuer var att informanterna tenderade att läsa och tolka frågorna relativt olika. Den mänskliga faktorn samt intervjuguidens utformning riskerar därmed att landa i ett resultat som inte går att uttala sig om då de uppfattar frågorna alldeles för olika. Däremot var denna utmaning så pass minimal att den inte överskuggade hela källmaterialet men ändå i sådan omfattning att den anmärktes.

En fördel med metodvalet vara att intervjuerna skedde på plats, ansikte mot ansikte, då det möjliggjorde ett friare och djupare samtal som gav plats för följdfrågor. Det ska däremot nämnas att det finns medvetenhet kring risken med denna typ av intervjuer där informanten kan korrigera svar eller att intervjun blir en slags efterhandskonstruktion och därmed inte speglar verkligheten. Trots denna risk upplevdes informanterna lyfta både ”styrkor” och ”svagheter” i sina utsagor vilket kan uppfattas som mer verklighetsanknutet. Informanternas yrkeserfarenhet varierade vilket även det sågs som fördelaktigt för studiens då det gav upphov till flera olika perspektiv kring synen på medborgarfostran. Att ett bekvämlighetsurval användes för att nå ut till informanter var en praktisk nödvändighet sett till forskningsprojektets storlek och tidsram men kan begränsa möjligheten till ett generaliserbart resultat och slutsats. Därmed förtydligas här att denna studie inte ämnar söka ett generaliserbart svar utan att bidra med en fördjupad förståelse kring ämnet. Den tematiska analysen tillsammans med det teoretiska ramverket utgjorde en väg att på ett systematiskt sätt bearbeta och kategorisera källmaterialet. När ramar för en analys sätts på nämnda vis kan det riskera att vissa nyanser eller fynd i lärarnas utsagor går miste om. Vissa delar av källmaterialet hade varit högst intressant att lyfta men som tvingades utelämnas på grund av avsaknad av relevans för just denna studies syfte och mål. Trots detta upplevdes metoden för analys av källmaterialet som relativt fritt och öppet för att belysa olika nyanser och perspektiv för att uppnå syftet med föreliggande studie.

7. Resultat

Nedan presenteras resultatet av intervjustudien vilket analyserats utifrån studiens teoretiska ramverk. Vidare tematiseras resultatet utefter teman som framkommit genom bearbetning av källmaterialet där det teoretiska ramverket utgör kärntema och där tematisering av källmaterialet utgör delteman.

7.1 Presentation av informanter

Nedan följer en presentation av studiens informanter med kort information gällande yrkeserfarenhet samt ämnesbehörighet. Informanterna är anonymiserade och därmed används pseudonymer.

Andreas – Har varit verksam lärare i 26 år och har arbetat både på högstadium och gymnasium. Har undervisat i alla fyra SO-ämnena och undervisar för tillfället i samhällskunskap och historia på ett gymnasium. Undervisar främst på yrkesprogrammen.

Björn – Har en lärarerfarenhet på 20 år där samtliga år genomförts på gymnasiet. Björn är utbildad i samhällskunskap och historia och undervisar för tillfället i dessa ämnen samt närliggande kurser. Björn undervisar för tillfället på samhällsprogrammet men har undervisat på andra program.

Carl – Har arbetat som lärare i 18 år och är behörig och undervisande i samhällskunskap och geografi. Carl är även behörig i SO-ämnena på högstadiet. Carl undervisar på ekonomiprogrammet.

Disa – Har arbetat som lärare i 6 år och är utbildad i samhällskunskap och religion men har undervisat i även andra ämnen såsom historia, juridik och psykologi. För tillfället undervisar Disa i samhällskunskap och juridik på gymnasiet.

Emil – Har varit verksam lärare i 13 år och är behörig i matematik och samhällskunskap. Undervisar på ekonomiprogrammet men har även undervisat på andra program.

Filip – Har arbetat som lärare i över 30 år varav 28 år har varit på gymnasiet. Filip är behörig i ämnena samhällskunskap och historia. Undervisade tidigare på samhällsprogrammet men undervisar numera på naturprogrammet.

Hilma – Har varit verksam lärare i 2 år och är behörig i samhällskunskap och religion. För tillfället undervisar Hilma i samhällskunskap, religion och geografi och undervisar på yrkesprogrammen samt introduktionsprogrammet.

Ivar – Har arbetat som lärare i 26 år och har undervisat på både högstadiet och gymnasiet. Är utbildad och undervisar i samhällskunskap och historia men har även undervisat i svenska.

Gunilla – Har en lärarerfarenhet på 35 år och har arbetat både på högstadium och gymnasium. Gunilla är behörig i ämnena historia, samhällskunskap och religion.

7.2 Kvalificering

Inom ramen för Biestas teori kring kvalificering framkommer det i källmaterialet att skolan anses ha en särskild roll i att utrusta elever med vissa kunskaper och förmågor i förberedelse för deltagande i samhällslivet. Samtliga lärare poängterar vikten av att förmedla kunskaper och utveckla kompetenser hos eleverna som en del av det medborgarfostrande uppdraget. Vidare belyser även samtliga att skolan är ett forum för att göra just detta. Nedan tematiseras källmaterialet utefter funna mönster och teman som framkommit som infaller i Biestas definition kvalificering.

7.2.1 Kunskap och medborgarskap

Med kunskaper skiljer det sig något mellan lärarnas utsagor då vissa framhåller att skolan ska utrusta eleverna med en djupare förståelse för samhället medan andra belyser att ”vardagliga” kunskaper eller ”livskunskaper” är viktigare att framföra. Somliga lärare argumenterar för båda. Lärarna är samstämmiga i att kunskaper om det demokratiska styrelseskicket och grundläggande samhällsförståelse är essentiellt för att bli en fungerande medborgare. Björn formulerar sig på följande vis:

Ja men som samhällslärare när det gäller medborgaruppdrag så är det klart att vi pratar ju mycket om alltså demokratin som styrelseskick och hur man ska liksom fungera som medborgare i en demokrati så det är väl kanske lite grunden i samhällsämnet och att alla elever oavsett program ska liksom förstå att demokrati är ett styrelseskick som kräver en del av medborgare och kräver att vi kan saker, att utbildning är viktigt för att förstå ett ganska komplext samhälle. (Björn)

Vidare beskriver Björn att vilka kunskaper som tar plats i undervisningen skiljer sig åt beroende på vilket program man ser till. Flera av lärarna ser även läro- och kursplanerna som det som krävs för ett gott och aktivt medborgarskap. Emil beskriver

det som samhällsämnets huvudsakliga syfte att fostra goda och fungerande medborgare vilket samtliga lärare instämmer med. Lärarna trycker särskilt på att förstå det demokratiska systemet, hur man som medborgare kan påverka och ha inflytande på de olika nivåerna i Sveriges stats- och styrelseskick. Vidare beskrivs att ökad förståelse för demokrati kan uppnås genom att sätta demokrati i kontrast till icke demokratiska styrelseskick. Carl lyfter att undervisning gällande demokrati innefattar att lära ut om dess beståndsdelar och funktion och att detta har fått en ännu mer viktig roll under de senaste åren.

Man har ju sagt det där alltid, demokratin, det är ingen självklarhet, den måste erövras varje dag [...] men egentligen har man ju inte trott att den skulle backa tillbaka i den hastigheten som den gör nu och det är väl egentligen ett nytt sätt att förhålla sig till demokratiuppdraget, ja men det är på allvar nu. (Carl)

Flera antalet lärare belyser, likt Carl, att det har blivit viktigare och upplevs mer allvarsamt att realisera det demokratiska-och medborgarfostrande uppdraget. Flera lärare lyfter att kunskaper och förståelse för politiska system, ideologier, maktindelning och sin samtid är av stor vikt sett till det medborgarfostrande uppdraget. Ett fåtal lärare lyfter även den ekonomiska aspekten av att kvalificera ungdomar.

En god medborgare den är ju arbetsam också så kommer ju vara en produktiv medborgare för att ligga på pluskontot ekonomiskt, det har väl inget med demokratin att göra men det har med ekonomin att göra, det finns ett samband, utan ekonomi är det svårt att få resterande system att fungera. (Emil)

Sett till kvalificeringsfunktionen av utbildning lägger samtliga lärare stor vikt vid just denna funktion när det gäller det medborgarfostrande uppdraget. Den kunskap som innefattas i kvalificering tar ett tydligt avstamp i styrdokumentet. Disa formulerar det på följande vis ”Det centrala innehållet för samhällskunskap jobbar indirekt mot medborgarfostran i form av att man ska kunna saker, vara insatt i olika politiska delar”.

Flera lärare uttrycker däremot en oro kring elevernas grundläggande kunskaper, förmågor, färdigheter samt engagemang vilket kan försvåra kvalificeringsprocessen. De beskriver det som en utmaning att införliva kunskaper och kompetenser hos elever på grund av att det ”florerar kunskapsluckor bland eleverna” (Emil) eller att ”många

elever har rätt basic kunskaper” (Gunilla). Gunilla berättar om det minskade politiska engagemanget hos ungdomar och formulerar sig på följande vis ”Det är ju väldigt lite politiskt intresse [...] man känner inte delaktighet i det politiska, i de politiska frågorna. Man känner inte att det berör mig [...] avståndet mellan ungdomar och politiker har ökat”. Ytterligare ett exempel på utmaningar med att kvalificera eleverna lyfts av Disa:

Jag upplever att eleverna har så otroligt dålig begreppsförståelse [...] jag upplever att det ibland är väldigt svårt att bedriva undervisning som är relevant och som berör och som är samhällsaktuell [...] när de inte har liksom den grundläggande förståelsen för typ vad en konflikt är [...] då vet man att det är något tidigare som inte är rätt. (Disa)

Att elever brister i begreppsförståelse eller har kunskapsluckor anses vara en utmaning för att kunna kvalificera eleverna, för att kunna realisera den kvalificerande funktionen av utbildningsväsendet. Sammantaget lyfter flertalet lärare att kvalificera eleverna med kunskaper är centralt för att bilda medborgare som kan orientera sig i ett demokratiskt samhälle.

7.2.2 Kompetenser och förmågor

Sett till förmågor varierar det sig något med hur lärarna arbetar med detta, majoriteten framhåller det som essentiellt att utveckla förmågor och tankeredskap som är säreget för samhällskunskapsämnet för att kunna orientera sig i ett komplext samhälle, däremot arbetar lärarna med dessa förmågor i olika utsträckning. Samtliga lärare redogör för att den källkritiska förmågan utgör en särskild viktig kompetens för en medborgare i ett demokratiskt samhälle. Därmed utgör den en viktig kvalificeringsaspekt. Läraren Hilma formulerar sig på följande vis:

Ja alltså kritiskt tänkande, alltså kunna navigera och ta ställning till all jävla information alltså och kunna bilda sig en egen åsikt, ja det tror jag, alltså har du de grundverktygen för hur du ska kunna bilda dig en egen åsikt och kunna sälla i allt som bara träffar oss, då har du en bra grund. (Hilma)

Likt Hilma antyder andra lärare att en god källkritisk förmåga, att kunna hantera information och sortera den, är en viktig kvalifikation för att kunna vara en fungerande och aktiv medborgare. Flera av lärarna hänvisar till det informationssamhälle som innefattar

desinformation, anpassade algoritmer och högt flöde av information som är en del av vår samtid som grund till att den källkritiska förmågan är särskilt viktig att utveckla hos eleverna. Lärarna berör både att vara källkritisk gällande text och olika medier men även att kunna inneha ett kritiskt tänkande generellt. Läraren Carl brukar subjektivitet och ställningstagande som en metod för att träna eleverna i kritiskt tänkande och källkritisk förmåga. Han menar vidare att man kan välja att vara totalt objektiv eller totalt subjektiv MEN transparent. Carl formulerar sig på följande sätt:

Om du vet att ja men jag är socialdemokrat, då kan du hela tiden anlägga ett källkritiskt perspektiv för...vad säger han nu? Är han tendensiös? Hur resonerar han? [...] Jag tar nog ganska ofta ställning till saker och ting och inbjuder till att bli ifrågasatt.
(Carl)

Andra lärare belyser i stället att det ingår i deras uppdrag att vara objektiv, särskilt i politiska frågor och att kunna lyfta och behandla olika synsätt. Däremot beskriver flera lärare att objektivitet har en gräns och att man som lärare förväntas stå bakom och ta ställning för demokratiska värderingar. Björn formulerar sig på följande vis: ”sen finns det ju andra värderingsfrågor där skollagen säger att det finns vissa normer som ska präglade klassrummet och då kan vi inte ha samma approach”. Disa menar på att den källkritiska förmågan måste sträcka sig bortom referenshantering och även behandla vad hon benämner som den reella aspekten av källkritik och syftar då på hur en individs omgivning påverkar denne i olika riktningar. Hon anser vidare att den reella källkritiken är något som ”skolan har halkat efter med” vilket lyfts även av andra lärare. Dock nämns även käll- och referenshantering som viktigt att behärska.

7.2.3 Gy25 och föränderlig kvalificering

Ett återkommande inslag i källmaterialet är att somliga lärare, särskilt Carl och Disa, redogör för att de senaste styrdokumenterna innefattar större fokus på totalförsvaret och NATO på grund av det förändrade säkerhetspolitiska läget. Detta innebär att det ställs nya krav på nya kunskaper och förmågor som en del av att kvalificera eleverna. Lärarna lyfter att undervisningen nu, om än i en annan utsträckning än tidigare, ska innefatta kunskaper om NATO, totalförsvaret och värnplikt och att eleverna ska ha förståelse för att detta är ett ansvar som medborgare. Disa formulerar sig på följande vis:

Jag har haft elever som kommer fram efter lektionen och säger 'jag tänkte inte göra värnplikten men nu ska jag nog göra det för att det anses vara en plikt och jag har inte förstått det förens nu' och där blir jag en del i det som lärare alltså att jag för vidare en nationell ideologisk målbild över hur vår demokrati ska se ut och hur vår medborgarfostran ska se ut och vad det är för typ av invånare vi vill ha i Sverige. (Disa)

Flera av lärarna beskriver att undervisningen i och med detta nya tillägg i senaste läroplanen för gymnasieskolan har blivit mer allvarsam. När Carl ges frågan om att definiera det medborgarfostrande uppdraget svarar han på följande vis:

Det är väl egentligen ett nytt sätt att förhålla sig till demokratiuppdraget, ja men det här är på allvar nu, vi har ju nytt nu med gy25 då har vi ju ändrat kursens innehåll, vi ska prata om totalförsvaret, vi ska prata om Nato och det kanske man gjort innan också men nu är det ju så tydlig koppling till att det här är ju faktiskt något [demokrati] att försvara. (Carl)

Vidare lyfter flera lärare även att det är särskilt viktigt att få eleverna att förstå att demokratin inte kan tas för givet med hänvisning till det alltmer oroliga världsläget. Läraren Filip beskriver det på följande sätt:

Det viktigaste tycker jag är att förstå att demokrati inte är någon naturlag, demokrati är alltid en levande process där de också...eleverna i sig har ju faktiskt ett ansvar att förstå hur demokratin fungerar, hur demokratin har utvecklats utifrån att man har kämpat för demokratin och att det har kostat på olika sätt. [...] det är inget slutmål, det är ju en process och det tror jag är det viktigaste som lärare, få eleverna att förstå det, det kommer inte gratis. (Filip)

Flera lärare uttrycker liknande att elever saknar förståelse för att demokratin kräver underhåll och att det finns aktörer som hotar det demokratiska systemet. Vidare lyfter flera av lärarna att denna nya kvalificering som är starkt sammankopplad med medborgerliga skyldigheter är en skildring av det förändrade politiska läget.

7.3 Socialisation

I källmaterialet framkommer flera utsagor som är möjliga att analysera utifrån Biestas definition av socialisation. Biestas definition av socialisation avser att skolan ska införliva elever i rådande sociala, kulturella och politiska ordningar vilket flera av lärarna nämner

men där deras utsagor skiljer sig åt gällande socialisationens syfte, funktion och tillvägagångssätt. Nedan tematiseras funna teman i intervjumaterialet som infaller i Biestas definition av socialisation.

7.3.1 Skolans roll att internalisera demokratiska värden

Samtliga lärare redogör för att de själva bär ansvaret att upprätthålla och odla demokratiska värderingar hos sina elever trots att de även belyser vikten av att inta ett objektiva och neutralt förhållningssätt. Som tidigare nämnt framförs det av flertalet lärare att objektivitet har en gräns och att demokratin ska hanteras som ett ideal och därmed kräver att läraren aktivt tar ställning för den. Detta sen som en socialisationsaspekt då lärarna ser det som en del av det demokratiska uppdraget att införliva vissa värderingar, normer och ordningar hos elever. Läraren Carl menar på att ”du kan inte ifrågasätta demokratin, det är en överideologi i Sverige, vi har ett uppdrag från Skolverket att ni ska uppfostras till demokratiskt kritiskt tänkande medborgare, that’s it”. Carl nämner även att han mött elever som uttryckt en stark skepticism gentemot demokrati som styresskick och i stället argumenterat för diktatur. Vidare beskriver Carl att när det gäller ifrågasättandet av demokratin så kan det inte ges utrymme till detta utan då måste man som lärare ta stark ställning till att försvara demokratin.

När det gäller att införliva demokratiska värden och normer hos elever rör det inte enbart att ta ställning och argumentera för demokratin utan det berör även att bemöta och hantera icke demokratiska åsikter och värderingar. Flera lärare uttrycker att detta upplevs som utmanande då det vanligtvis sker spontant och att man känner sig oförberedd på att bemöta sådana åsikter. Läraren Björn formulerar sig på följande vis:

Det blev i alla fall en lektion där liksom saker kom upp till ytan och vi förde ett samtal om det fast jag kanske tyckte jag agerade någon normpolis i det och tyckte att den rollen var lite svår, hur mycket ska man tillåta av diskussionen och hur mycket ska jag liksom på något vis stå upp för vad jag tycker är rätt och riktigt och den är inte helt lätt tycker jag och framför allt så gör man ju allt det här på uppstuds så att man är inte förberedd på det. (Björn)

Läraren Andreas beskriver det som ”någon slags maktkamp” när det blir diskussioner i klassrummet som grundar sig i skilda värderingar och ser det därmed som svårt att det får någon positiv effekt på eleverna. Vissa lärare beskriver det som

effektfullt att utmana och ifrågasätta elever i deras åsikter, särskilt om det rör sig om icke demokratiska sådana. Disa beskriver att:

Det är inte ovanligt att man hör alltså framför allt rasistiska men också homofobiska uttalanden i skolmiljö så att det blir ju kontinuerligt egentligen att man jobbar med det och att man jobbar med att alltid ifrågasätta alltså att jag anammar samma perspektiv som jag vill att de ska anamma senare i livet. (Disa)

Flera lärare beskriver liknande att de ser det som effektivt att ifrågasätta eleverna för att på sådant vis vidga deras perspektiv och arbeta för en ökad tolerans. Att bruka en utmanande och ifrågasättande metod behöver inte enbart syfta till att hantera de elever som uttrycker icke demokratiska åsikter och värderingar utan beskrivs vara en givande metod även i andra fall för att skapa ett gott samtalsklimat i klassrummet.

7.3.2 Normer, beteenden och sociala rum

Flera lärare beskriver att de bär ansvaret för att eleverna internaliserar demokratiska värden vilket görs delvis genom kunskap, alltså den kvalificerande aspekten av utbildning men även genom den socialiserande aspekten. Disa beskriver sig som ”verktyget för att liksom staten inom citationstecken då ska få en viss typ av medborgare framöver”. Lärarna beskriver att socialisera eleverna in i rådande samhällsstrukturer berör att internalisera demokratiska värden genom att ta ställning för demokrati och ställning emot antidemokratiska värden men vissa lärare beskriver även att odla normer, beteenden och social kompetens är betydande för ett gott medborgarskap. Somliga lärare menar vidare att medborgarfostran därmed i hög grad sker i det dagliga samspelet i klassrummet, korridorerna och i mötet med vuxna. När Hilma får frågan att definiera det medborgarfostrande uppdraget så beskriver hon det på följande sätt:

Skolan ska förmedla både i liksom kunskaper om, men också i praktiken hur man är, för att eleverna ska kunna vara fungerande samhällsmedborgare efter att de har gått utbildningen, förhoppningsvis under tiden också men att både få kunskaper i det alltså särskilt samhällskunskap då tänker jag men också det här vardagliga liksom hur man är mot varandra, hur vi är i klassrummet, mot lärare, i korridoren, att göra dem redo att vara ansvarstagande samhällsmedborgare utanför skolan tänker väl jag att det innebär. (Hilma)

Flera lärare nämner vikten av att kunna orientera sig på ett fungerande vis i sociala rum som en viktig medborgerlig kompetens vilket tydligt kan sammankopplas med Biestas definition av socialisation då det även berör att förslas in i sociala och kulturella ordningar. Läraren Ivar ger exempel på hur en sådan typ av socialisation kan ta plats inom ramen för undervisning och menar på att:

Man ska kunna samarbeta, vi gör grupparbeten, vi har temaarbeten och det gäller att ta sitt ansvar, att man gör det som man har kommit överens om i gruppen och sen blir det konflikter i ett temaarbete så måste man nog kunna lösa det också. (Ivar)

Ivar nämner social kompetens som en ”skill” man ska ta med sig och menar på att denna utvecklas genom bland annat olika typer av moment genom undervisningen som kräver samarbete. Genom grupparbeten socialiseras eleverna till ansvarstagande, konfliktlösande och samarbetsvilliga individer vilket av flera lärare beskrivs som en förutsättning för att vara en god medborgare. Vidare beskriver flera av lärarna att kunna diskutera och främst lyssna på andra även ses som en förutsättning för ett gott medborgarskap. Björn beskriver vikten av ett flerstämmigt klassrum där alla elever ger utrymme att höras då det annars finns en stor risk att vissa elever blir tongivande. Björn redogör vidare:

Jag vill inte ha den här kaosiga liksom helklassdiskussionen som nästan alltid slutar med att det är ett antal resursstarka elever som bestämmer åt de andra [...] det kan jag tycka är att det har lite med liksom den demokratiska processen att alla människor ska liksom få sitt sagt även om man kanske inte är så röststark. (Björn)

Ett flerstämmigt klassrum och ett gott samtalsklimat lyfter majoriteten av lärarna som essentiellt och kopplar detta till det medborgarfostrande uppdraget. Däremot är det vissa lärare som uttrycker det som utmanande att skapa samtalsvilliga elever och att hantera diskussioner som riskerar att skapa konflikter. Som Biesta framför är inte socialisation det huvudsakliga syftet med utbildning, kanske inte heller något som görs avsiktligt men den socialiserande effekten är svår att undgå i en skolmiljö. Skolan framhåller särskilda värden och en verksamhet som oundvikligen har en socialiserande funktion. Fortsättningsvis redogör vissa lärare för en mer systematisk socialisation medan andra lärare inte framför det som avsiktligt. Däremot går det att urskilja att den socialiserande funktionen ändå genomsyrar samtliga lärares

undervisning när de talar om det medborgarfostrande uppdraget men i olika grader av intention.

7.3.3 Förtroende för samhällsinstitutioner och politiskt engagemang

Lärarna redogör för utmaningar som går att analysera utifrån socialisations aspekten såsom att elever har en misstro gentemot samhället och dess institutioner och att samhället generellt har blivit mer individualistiskt. Då Biestas socialisation även berör att till viss del forsla in eleverna i rådande politiska maktstrukturer kräver det att eleverna har förtroende och förståelse för samhällsinstitutioner och dess funktion. Vidare kräver det även att elever känner tillit gentemot demokratin och känner sig delaktiga i dess bakomliggande system. Däremot är det flera lärare som uttrycker att elever har en misstro gentemot politiker och samhällsinstitutioner. Hilma beskriver det på följande vis när hon ges frågan om vad som anses som utmanande sett till det medborgarfostrande uppdraget:

Men det känns nog som en utmaning att många elever kanske har misstro till liksom, vad ska jag säga, men det svenska systemet, alltså kanske till polis, till public service [...] ja misstro liksom till kanske Sverige, alltså politiker, att de bara tar våra skattepengar, de ljuger. (Hilma)

Hilma lyfter vidare att hon arbetar med att bryta denna misstro genom att i den mån det är möjligt anordna möte med exempelvis poliser och låta eleverna ställa frågor. Vidare beskriver Hilma att det bästa sättet att attackera denna misstro är att ”döda fördomar med kunskap”. Även andra lärare beskriver att möten med myndighetsanställda och politiker är ett effektivt tillvägagångssätt för att socialisera in eleverna i rådande ordning. Läraren Gunilla beskriver följande:

Sen tänker jag vi har ju haft möjlighet här på skolan att besöka riksdagen och få se riksdagen live så att säga, det blir ju något annat när man är i själva huset och som nu senast träffade vi ju då en riksdagsledamot och de fick berätta om varför blev de politiker och vad gör de på en vecka, vad gör man i riksdagen och sen satt vi och lyssnade på debatt i ja, 20 minuter eller någonting. (Gunilla)

Flera av lärarna menar på att elever saknar politiskt engagemang och tillräckliga kunskaper för att vara insatta i olika politiska frågor. Vidare nämner flertalet lärare att detta är något som har förändrats drastiskt där tidigare generationer hade ett markant större politiskt

intresse i jämförelse med dagens generation. Detta skapar svårigheter att socialisera in ungdomar i det politiska rummet. Vissa av lärarna beskriver att de brukar didaktiska strategier såsom diskussion, samtal, debatt och skolval som ett sätt att införliva ”politiskt beteende” samt skapa förståelse för demokratiska processer, normer och värden. Majoriteten av lärarna redogör därmed för att internalisera demokratiska värden, normer samt betenden och att kunna orientera sig i olika sociala rum tillsammans med andra är en del av det medborgarfostrande uppdraget. Lärarnas utsagor faller väl in under Biestas definition av socialisation då det är det underliggande syftet i lärarnas utsagor, att socialisera in eleverna i samhället och dess ordning. Däremot uppvisas en bredd i hur socialisation tar sig till uttryck i lärarnas undervisning trots att de är överens om socialisationens syfte.

7.4 Subjektifiering

Till skillnad från socialisering som avser att forsla in elever in i rådande strukturer menar Biesta att subjektifiering i stället avser att få eleverna att bli självständiga subjekt som kan handla och tänka oberoende av rådande strukturer. Lärarnas utsagor berör subjektifiering genom att de resonerar kring bildandet av självständiga individer som förstår sin egen roll i ett demokratiskt samhälle. Sett till Biestas definitioner kan det anses finnas en spänning mellan socialisationsfunktionen och subjektifieringsfunktionen i det medborgarfostrande uppdraget.

7.4.1 Att bilda sin egen uppfattning

Lärarna beskriver även att vara aktiv och deltagande kräver att eleven är försedd med verktyg som möjliggör egen åsiktsbildning och att kunna navigera sig självständigt bland information. Majoriteten av lärarna uttrycker att det medborgarfostrande uppdraget till stor del innebär att elever ska utvecklas till autonoma och ansvarstagande individer med förmågan att orientera sig i ett komplext samhälle. För att utveckla sådana medborgerliga kompetenser krävs det att eleven tränas i att bli aktiv, kritisk och granskande i syfte att kunna bilda sig en egen uppfattning oberoende av rådande strukturer, alltså att eleven ska bli ett subjekt. Läraren Disa formulerar sig på följande vis:

Att man ska våga ifrågasätta saker och det jobbar jag med på olika sätt, att inte bara anta att saker är svart och vitt utan att faktiskt granska saker, granska fakta [...] och även auktoriteter som en lärare säger någonting att man faktiskt ska våga då för att det är ju oftast de sväljer saker med hull och hår bara. (Disa)

Samtliga lärare formulerar liknande som att det är viktigt att träna eleverna i att vara kritiska i syfte att vidga deras eget perspektiv och världsbild. Även detta kan anses beröra lärarens förhållningssätt i klassrummet då flera av lärarna beskriver att de behöver inta en objektiv position för att nå målet att skapa individer som är kapabla att bilda sig en egen uppfattning. Läraren Ivar berör detta på följande vis:

Man ska ju inte påverka elever att tycka som sig själv, att bygga upp det här under de tre åren till att bli en vuxen demokratisk medborgare som kan med sin ryggsäck, med sina medel gå in i de processerna som finns, det kan ju vara riksdagsvalet, det kan vara EU-valet, det kan vara en folkomröstning. Men att man har hittat de här sätten att ge eleverna möjlighet att själva finna vägar på nätet eller genom samtal med andra.
(Ivar)

Även där poängteras att elever ska ges verktyg för att sedan själva bruka dem vilket kan anses infalla i processen av att bli ett subjekt enligt Biestas mening. Att bli ett subjekt innebär enligt Biesta att vara oberoende och fri i tanke och handling. Lärarna nämner stundtals att det finns en svårighet i att bedöma huruvida en elev återger fakta och uppvisar kunskaper eller internaliserar kunskaper och förmågor på sådant vis att det infaller i dennes subjekt. Det senare är det önskvärda men beskrivs som utmanande att mäta. Andreas menar på att man kan se resultat av att en elev har internaliserat demokratiska kompetenser ”när eleverna börjar tänka lite friare, pratar lite friare” och när eleverna ställer frågor som är ”ärligt menade”. Vidare beskriver Andreas att ”då märker jag att det har ju trängt in någonting som tanke hos dem, men det är ju liksom inte i uppvisande av kunskap utan då är det ju engagemang”.

7.4.2 Individualisering-subjektifiering kontra socialisation

Ett antal lärare beskriver en växande individualism i samhället vilket även speglas i deras elever och menar på att detta kan krocka eller försvåra det medborgarfostrande uppdraget. Läraren Gunilla beskriver att ”samhället har blivit mer individualistiskt”. Även att individualism och subjektifiering är åtskilda begrepp finns det beståndsdelar i dess innebörder som liknar varandra. Båda begrepp sätter individen eller subjektet i centrum där denne agerar utifrån jaget. Lärarna beskriver att vara medborgare i ett demokratiskt samhälle är att vara en del av ett kollektiv med rättigheter och skyldigheter vilket sätter individualismen i konflikt med kollektivismen. Andra redogör för att det kan upplevas utmanande

att bedriva undervisning i ett klassrum fullt av individualister. Filip redogör för att det är viktigt att eleverna förstår den kollektiva aspekten av demokrati som svar till den växande individualismen.

Att demokrati handlar ju inte bara om att majoriteten tar makten och bestämmer utan det handlar ju också om att majoriteten måste ju också ta hänsyn till minoriteten och låta dem ha spelrum och det har jag förstått att våra elever har svårare att förstå det där [...] vi har ett ansvar mot de som förlorar också. (Filip)

Filip beskriver vidare att det demokratiska-och medborgarfostrande uppdraget i sig inte har förändrats särskilt mycket över tiden men att det har gått från att tidigare handla om det gemensamma till att nu vara mycket mer individ fokuserat. Vissa lärare poängterar olika faktorer som faller in under subjektifiering som viktiga ur ett medborgarbildande perspektiv men beskriver samtidigt risken med att elevers höga autonomi kan spilla över till en stark individualism. Vidare beskrivs att en för stark individualism riskerar att elever brister i sin förståelse för det kollektiva. Att individualism ställs mot kollektivism kan ses som att subjektifiering ställs mot socialisation. Detta då individualism och subjektifiering har liknande innebörd genom att det syftar till individen eller subjektet och kollektivism kan likställas med socialisation då de båda avser att orientera sig i en gemenskap eller ett samhälle. Trots denna konflikt framför flera av lärarna att målet sett till det medborgarfostrande uppdraget är att eleverna ska bli ett subjekt i Biestas mening. Björn lyfter att ”man på något vis ska bli en politisk varelse” och kunna ”tänka lite politiskt” alltså att eleverna inte enbart lär sig om politik utan även att de införlivar ett politiskt tänk och blir ett subjekt.

När Carl ges frågan kring om man som lärare kan avgöra om elever internaliserar demokratiska värden eller ej menar han på att det syns när elever refererar till honom. Carl lyfter ett exempel där han inom sin undervisning myntat ett uttryck ”gör din plikt, kräv din rätt” vilket han menar på syns till i vissa av elevernas texter. Carl beskriver vidare att uttrycket representerar ett ideal berörande både välfärd och demokrati.

7.5 Utbildning för och genom demokrati

Biesta gör en åtskillnad mellan utbildning för demokrati och genom demokrati. När lärarna ges frågan kring hur det demokratiska-och medborgarfostrande uppdraget gestaltas i deras undervisning dominerar utbildning *för* demokrati. Utbildning för demokrati avser att förse elever med kunskaper vilket lärarna lyfter som deras främsta uppdrag. Läraren Andreas beskriver ”när jag ser den demokratiska kompetensen jag kan ge dem känner jag i första hand är det ju kunskap om hur vårt system fungerar”. Samtliga lärare menar på att en sådan undervisning bland annat innefattar faktagenomgångar om demokrati som styrelseskick, valprocessen, politik, partier och mänskliga rättigheter. Detta lyfts fram som viktigt att eleverna har kunskaper om för att bli en fungerande medborgare.

Utbildning *genom* demokrati avser att skolan ska genomsyras av demokratiska processer och arbetsformer. Flera av lärarna nämner skolval, debatter och rollspel som didaktiska strategier för att undervisningen ska ske genom demokrati. Björn beskriver att det är viktigt att aktivera eleverna genom debatter där de får ”livea liksom lite politiker och debatt”. Däremot redogör samtliga lärare för att utbildning genom demokrati inte har någon effekt om utbildning för demokrati utelämnas. Läraren Andreas formulerar sig på följande vis:

Jag tänker ju att jag hjälper eleverna att utveckla kunskaper om vårt samhälle som gör att de får en förmåga att kunna vara demokratiska sen kan jag ju inte tvinga dem till att vara demokratiska men sådan sak som vi alltid pushar till är att gå och rösta till exempel och i skolan har vi till exempel debatt inför valet och skolval så därför har vi ju praktiserat det och då sett att det har ett ganska högt anseende på skolan att göra sådant arbete så det är nog viktigt. (Andreas)

Flera lärare redogör för att utbildning för demokrati har en högre prioritet då ett visst bagage av kunskaper krävs för att kunna praktisera och förstå demokratiska processer. Vidare menar vissa lärare att det finns en ambition att ge mer plats åt utbildning genom demokrati men att det finns en utmaning med att realisera det, särskilt sett till elevinflytande. Ett fåtal lärare nämner elevinflytande som en didaktisk strategi för att undervisningen ska ske genom demokratiska former men att det sällan får ett bra utfall. De menar vidare att elevinflytande kan ges plats men att det ofta är begränsat, särskilt när det gäller utformningen av undervisningen. Detta motiveras av Andreas med att ”det kommer ofta inte så mycket gott utav det” då ”eleverna inte är så intresserade av att påverka” och att kursernas innehåll är tungt vilket gör att det upplevs att ”det inte finns så mycket utrymme för att lätta runt”.

8. Diskussion

I följande avsnitt diskuteras resultatet och dess huvudsakliga fynd. I diskussionen kvarstår det teoretiska ramverket samt den tematisering som framkom i resultatet och sätts i relation till den tidigare forskning som presenterats inom ramen för denna studie.

8.1 Kunskap som fundament

I studiens resultat framkommer det att majoriteten av lärarna i högre grad prioriterar kvalificeringsfunktionen av utbildningen då undervisningen centreras kring kunskaper, förståelse och kompetenser som kvalificerar eleverna till fungerande medborgare. Samtliga informanter beskriver att det medborgarfostrande uppdraget är ett särskilt ansvar för samhällslärare och att det är just samhällskunskapsundervisningen som är bärande sett till fostran av medborgare. Kunskapsförmedling beskrivs som lärarens kärnuppdrag varav kunskaper beskrivs som essentiella för att kunna orientera dig i en komplex samtid. Sandahl och Björklund (2023, s. 9) redogör för att innehavandet av kunskaper är nödvändigt för att demokratin ska kunna upprätthållas och att det är särskilt viktigt i vår samtid då det blir alltmer polariserat där den egna åsikten väger tyngst. Därmed anses kvalificeringsfunktionen vara prioriterad då kunskap, förmåga och kompetens kan bemöta samhällsliga utmaningar. Däremot förändras det innehåll som infaller under kvalificeringsfunktionen i takt med samhällsförändringar. Vilka kunskaper, förmågor och kompetenser anses fylla ett behov i samhället? I resultatet framkommer det att kvalificeringsuppdraget förändrats i och med att världsläget och säkerhetsläget har förändrats. Numera ges totalförsvaret ett större utrymme än tidigare vilket är en anpassning till vår tid. Att synen på den ideala medborgaren förändras och präglas av sin tid lyfts även av Dahlstedt och Olson (2019, s. 11). Vidare framkommer det att skolan anses vara den främsta institutionen att forma goda medborgare med särskilda kunskaper, kompetenser och förmågor och att detta har en stark utgångspunkt i statligt intresse. Därmed är kvalificering och socialisation två aspekter av utbildningen som har en tydlig koppling till statligt intresse då båda ämnar bilda medborgare som agerar utifrån "ett statens ideal". Subjektifieringsfunktionen har en något vagare koppling till statens intresse då den avser att ifrågasätta rådande maktordningar i stället för att forslas in i dem.

8.2 Socialisation mot antidemokrati

Gällande socialisation framkommer det en spänning i resultatet mellan att lärarna ska anta ett objektivt förhållningssätt samtidigt som de ska ta en tydlig ställning för demokratiska värderingar. Lärarna behöver alltså lämna den neutrala positionen när det gäller att upprätthålla och socialisera in eleverna i demokratiska värderingar. Dahlstedt och Olson (2019, s. 18) beskriver att skolan är en betydelsefull arena där kampen om den sociala ordningen utspelas. Lärarna framför att objektivitet har en gräns när det berör ifrågasättandet av demokratin och att socialisation in i ett demokratiskt tänk därmed prioriteras framför ett objektivt förhållningssätt. Detta styrks av Dahlstedt och Olson (2019, s. 11) som redogör för att utbildningens främsta uppgift är att bidra till en livaktig och fungerande demokrati. Biesta beskriver att socialisation inte anses vara det huvudsakliga syftet eller ens ett avsiktligt syfte med utbildningen. Trots detta återfinns det en relativt hög grad av socialisering i lärarnas utsagor varpå viss socialisation sker avsiktligt och viss oavsiktligt. Majoriteten av lärarna poängterar skolans funktion i fostrandet av medborgare där den socialiserande funktionen genomsyrar deras redogörelser. Trots att lärarna i helhet redogör för att skolan har en stor möjlighet att socialisera eleverna in i den rådande demokratiska samhällsordningen lyfter samtidigt flertalet lärare att det upplevs utmanande att bemöta antidemokratiska åsikter. Det beskrivs vidare av lärarna att det är utmanande att nå ut till de eleverna med antidemokratiska åsikter och att få dem att internalisera och socialiseras in i demokratiska värderingar. Ett fåtal lärare menar även på att eleverna uppvisar en viss mistro eller skepticism gentemot samhällsinstitutioner. Denna problematik belyses även av Broman (2009, s. 13) då han ställer sig kritisk till skolans förmåga att agera socialisation agent då skolan är begränsad sett till dess påverkan på elever. Trots att vissa lärare upplever utmaningar med att nå ut till elever är det ingen av dem som uttrycker att skolan är begränsad i den mening Broman uttrycker. Ett genomgående tema i hur lärare bemöter och hanterar antidemokratiska åsikter och uttryck hos elever är att utmana elevernas förståelse och vidga deras perspektiv och på sådant vis socialisera eleverna. Att utmana elevernas åsikter och deras politiska föreställningar lyfts även av Broman (2009, s. 200 – 202). Biesta redogör för att socialisation är en av utbildningens tre funktioner för att uppfylla syftet och målet med utbildning. Även Ekman och Pilo (2024, s. 11) framhåller skolan som statens främsta instrument för att skapa sammanhållning i samhället och benämner detta som en politiskt initierad demokratisk socialisation. Utifrån studiens resultat upplevs socialisationsaspekten konfliktfylld då socialisation delvis tar plats och uppfyller sitt syfte främst

genom den ”oavsiktliga socialisationen” men upplevs mer svåruppnåelig sett till den ”avsiktliga socialisationen”. Den oavsiktliga socialisationen avser den som sker av att eleverna befinner sig i en skolmiljö, i ett klassrum tillsammans med andra och behöver anpassa sig utefter skolan som socialt rum. Den avsiktliga socialisationen avser den som tar plats i mötet mellan skilda värderingar och politisk förståelse samt ideologiska uppfattningar. Den avsiktliga socialisationen gestaltas i studien främst i mötet mellan lärare och elev varav flera lärare redogör för att detta anses svårhanterligt. Att lärare redogör för att den avsiktliga socialisationen är utmanande gör att socialisationsfunktionen av utbildning, i Biestas mening, framhålls som relativt svår att realisera.

8.3 Utmaningar med att forma ett subjekt

Biesta definierar subjektifiering som en process där elever blir autonoma och självständiga individer som är fria och oberoende i tanke och handling. Sandahl och Björklund (2023, s. 9) menar på att eleverna behöver utsättas för kunskap som är i kontrast med deras redan existerande kunskaper och förståelser för att möjliggöra ifrågasättande av normativa positioner. I källmaterialet framkommer det att lärarna framhåller att förmågan att sortera, hantera och kritiskt granska information är essentiellt för att på ett oberoende vis forma en egen uppfattning. Ett centralt fynd i lärarnas utsagor sett till subjektifiering är utmaningen med växande individualism. Flera lärare menar på att den växande individualismen försvårar att elever ska införliva det kollektiva ansvaret som ett demokratiskt samhälle kräver. Vidare beskrivs individualism försvåra det medborgarfostrande uppdraget över lag då elever brister i förståelsen för det gemensamma och kollektiva och att elever i stor utsträckning fokuseras kring det individuella vilket försvårar flera av de medborgarfostrande aspekterna. Sandahl (2015, s. 80) menar på att kunskaper och förmågor inte enbart kan överföras utan måste relatera till och infiltrera elevernas livsvärld för att uppnå en medborgarbildande potential. Lärarna uttrycker en strävan om att forma eleverna till aktiva subjekt i syfte att bilda deltagande medborgare. Däremot framkommer det i studiens resultat att det är svårt att bedöma om elever blir eller inte blir ett subjekt, om elever återger eller internaliserar kunskaper, förmågor och kompetenser.

8.4 Medborgarfostran och dess begränsningar

Sett till utbildning *för* kontra *genom* demokrati dominerar utbildning för demokrati. Utbildning för demokrati kan sammankopplas med kvalificeringsfunktionen då båda avser

att förbereda elever på deltagande i samhället genom att främst förse dem med kunskaper. Detta motiverar lärarna med att kunskapsuppdraget är deras huvudsakliga uppdrag samt att den demokratiska medborgaren börjar att formas först i besittandet av kunskap. Vidare lyfts det även av lärare att de ägnar en viss tid åt utbildning genom demokrati men att detta inte har samma prioritet som utbildning för demokrati. Ett fåtal lärare belyser även att bristande resurser samt tid resulterar i att utbildning genom demokrati inte prioriteras lika högt trots att det eftersträvas. Detta styrks av Arensmeier (2018, s. 14) och Odenstad (2018, s. 225) som lyfter att medborgarbildning sker under skilda villkor på grund av bland annat brist på tid och resurser. I resultatet framkommer det dock inte om den medborgarbildande undervisningen sker under skilda villkor men däremot att den önskvärda undervisningen inte alltid stämmer överens med den reella. Biesta redogör för att om utbildning genom demokrati utelämnas riskerar det att ha en negativ inverkan på elevers förståelse av demokrati. Arensmeier (2018, s. 15) redogör för liknande och menar på att utelämnandet av viktiga medborgerliga kompetenser kan riskera resultera i politisk ojämlikhet. Däremot uppfattas det ligga bortom lärares möjligheter att inkludera lika delar av utbildning för och genom demokrati vilket resulterar i att en prioritering måste ske.

9. Slutsats

Utifrån Biestas teoretiska ramverk gestaltas alla olika funktioner av utbildning i lärarnas utsagor men där deras prioritering och tyngd skiftar. Den funktion som dominerar lärares samhällskunskapsundervisning sett till det medborgarfostrande uppdraget är kvalificering och utbildning för demokrati. Lärarna lägger som allra mest tyngd i att förse eleverna med kunskaper varpå detta motiveras som en grund för att kunna utveckla andra medborgerliga kompetenser. Kvalificering framställs som ett fundament för det demokratiska och medborgarfostrandeuppdraget. Utan grundläggande kunskaper om vårt stats- och styrelseskick kan elever inte bli fungerande medborgare. Vidare synliggörs hur den kvalificerande funktionen är föränderlig i takt med samhällsliga förändringar. Försättningsvis framför lärarna att kunskap är av särskild vikt sett till rådande samhällsklimat. Det rådande samhällsklimatet beskrivs av flertalet lärare brista i den allmänna kunskapsnivån vilket motiverar ytterligare varför kvalificering av eleverna har en hög prioritet. Samtidigt går det att utläsa att lärarna anser att de olika funktionerna av utbildning är beroende av att samspela med varandra. Socialisation framställs som en funktion som ämnar upprätthålla skolans men

även samhällets kärnvärden och agera motpol till antidemokratiska värderingar. Läraren blir den som aktivt socialiserar eleverna och skolan som institution är den som passivt socialiserar eleverna. Däremot framkom det åtskillnader i lärares axlande av rollen som socialisationsagent då vissa antog en mer passiv roll och andra en mer aktiv roll. Subjektifiering avser att forma elever som är fria och oberoende i tanke och handling men i resultatet framkommer det att det är utmanande att uppnå samt att avgöra om det har uppnåtts. Vidare menar lärare att subjektifieringsfunktionen är essentiell sett till dagens informationssamhälle. Däremot lyfter flertalet lärare att subjektifieringsprocessen försvåras av en växande individualism. Slutsatsen av denna studie är att lärare tenderar att fokusera det medborgarfostrande uppdraget kring faktakunskaper i sin undervisning i syfte att förbereda elever för ett framtida deltagande i samhället. Andra förmågor och kompetenser synliggörs i lärarnas utsagor kring hur de hanterar medborgarfostran inom ramen för samhällskunskapsundervisning såsom källkritisk förmåga och förståelse för det kollektiva ansvaret. Dock definieras kvalificeringsfunktionen som kärnan av utbildningen och därmed även kärnan i lärares medborgarfostran. Trots att kvalificering väger tyngst visar lärarna på att de navigerar och berör alla utbildningsfunktioner. Den medborgare som framträder genom lärarnas samhällskunskapsundervisning är därmed en kvalificerad sådan som förväntas besitta kunskaper om samhället, demokratin, politik men även känna tillhörighet till samhällets gemensamma värderingar.

9.1 Förslag till vidare forskning

Utifrån studiens slutsats ställs vidare frågor kring vilka konsekvenser och resultat en sådan medborgarfostran kan få, särskilt sett till den förändring som skett i och med den nya läroplanen för gymnasiet. Hur påverkar det nya säkerhetsläget och det ökade fokus på totalförsvaret det medborgarfostrande uppdraget? Detta utifrån lärarnas perspektiv. Ytterligare ett förslag till vidare forskning är att anlägga ett elevperspektiv på studiens forskningsområde och undersöka hur elever upplever undervisningen och vad de anser är goda medborgerliga kompetenser sett till rådande samhällssituation.

10. Referenslista

- Arensmeier, C. (2018). Different expectations in civic education: A comparison of upper – secondary school textbooks in Sweden. *Journal of Social Science Education*, 17 (2), s. 5-20. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1189298.pdf>
- Biesta, G. (2011). *Avancerade studier i pedagogik-God utbildning i mätningens tidevarv*. Liber.
- Biesta, G. (2006). *Bortom lärandet-demokratisk utbildning för mänsklig framtid*. Studentlitteratur.
- Brinkmann, S. (2024). *Kvalitativa intervjuer-samtalskunskap genom forskningsintervjuer*. Studentlitteratur.
- Broman, A. (2009). *Att göra en demokrat? Demokratisk socialisation i den svenska gymnasieskolan* (Doktorsavhandling). Karlstads universitet fakulteten för samhälls- och livsvetenskaper.
- Bryman, A. (2020). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Liber.
- Dahlstedt, M., & Olson, M. (2019). *Utbildning, demokrati, medborgarskap*. Gleerups.
- Dalen, M. (2015). *Intervju som metod*. Gleerups.
- Denscombe, M. (2018). *Forskningshandboken-för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Studentlitteratur.
- Ekman, J., & Pilo, L. (2024). *Skolan, demokratin och de unga medborgarna*. Liber.
- Ekström, L. (2024). Between compassion, anger, resignation, and rebellion: vocational civics teacher and their struggle to fulfill the intentions of the civics subject. *Journal of Social Science Education*, 23(3), s. 1-22. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1457485.pdf>
- Odenstad, C. (2018). *Medborgarkunskap i fokus-samhällsundervisning för nyanlända* (Doktorsavhandling). Karlstads universitet fakulteten för humaniora och samhällsvetenskap-Institutionen för samhälls- och kulturvetenskap.
- Olson, M. (2020). Från skolans medborgarbildande möjlighet till samhällskunskapsämnet-en väg framåt. *Utbildning & demokrati*, 29 (2), s. 29-61. <https://journals.oru.se/uod/article/view/1142/1131>
- Sandahl, J. (2015). *Medborgarbildning i gymnasiet*. Centrum för de humanistiska ämnernas didaktik, Stockholms universitet.

- Sandahl, J., & Björklund, M. (2023). Can powerful knowledge save us? Critical reflections through the lens of political education. *Social Sciences*, 12 (556), s. 1-13. <https://doi.org/10.3390/>
- SFS 2010:800. Skollag. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800/
- Skolinspektionen. (2022). Skolans hantering av kontroversiella frågor i undervisningen – inriktning på samhällskunskap och biologi i årskurs 8 och 9. <https://www.skolinspektionen.se/globalassets/02-beslut-rapporter-stat/granskningsrapporter/tkg/2022/kontroversiella-fragor/overgripande-rapport-kontroversiella-fragor-i-undervisningen.pdf>
- Skolverket. (2025). Läroplanen för gymnasieskolan. Hämtad 17 mars, 2026 från https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-gy25-for-gymnasieskolan/curriculum/LGY2025?schoolType=GY&typeOfSyllabus=COURSE_SYLLABUS×pan=LATEST
- Vetenskapsrådet. (2024). *God forskningssed*. Vetenskapsrådet. <https://www.vr.se/analys/rapporter/vara-rapporter/2024-10-02-god-forskningssed-2024.html>

11. Bilagor

(Bilaga A)

Intervjuguide

Kan du berätta lite om din bakgrund som lärare? Erfarenhet?

Lärarens syn på det demokratiska uppdraget

Hur skulle du beskriva ditt uppdrag att fostra goda medborgare? Vad innebär det för dig?

Vilken roll tar medborgarfostran inom din undervisning? Hur prioriteras den?

Vilka möjligheter anser du skolan har att påverka elever sett till medborgarfostran?

Undervisningspraktik

Hur arbetar du med medborgarfostran inom ramen för din undervisning i ämnet samhällskunskap?

Vilka didaktiska strategier använder du i ditt klassrum för att utveckla elevernas demokratiska kompetens?

Kan du ge exempel?

Hur arbetar du med värderingsfrågor, hur hanteras åsikter och förmågan kritiskt tänkande inom ramen för din undervisning?

Dilemman/utmaningar

Upplever du några dilemman eller konflikter i att fostra medborgare? I sådant fall vilka och varför?

Kan du på något vis se ett resultat av din medborgarfostrande undervisning? Hur vet du om eleverna faktiskt utvecklar demokratiska kompetenser?

Samhällskontext/anpassning

Anser du att aktuella samhällsförändringar påverkar din undervisning? I sådant fall på vilket sätt?

Vilka förmågor eller kompetenser anser du är särskilt viktiga att utveckla hos eleverna? Varför just dessa?

(Bilaga B)

Mall för tematisering av källmaterialet:

Kärnteman (teoretiskt ramverk)	Kvalificering	Socialisation	Subjektifiering	Utbildning <i>för</i> och <i>genom</i> demokrati
Delteman	Kunskap och medborgarskap (vilka kunskaper sammanknyts till medborgarskap?) Kompetenser och förmågor (Medborgerliga) Gy25 och föränderlig kvalificering	Skolans roll att internalisera demokratiska värden Normer, beteenden och sociala rum Förtroende för samhällsinstitutioner och politiskt engagemang	Att bilda sin egen uppfattning Individualisering – subjektifiering kontra socialisation	Undervisningspraktik

(Bilaga C)

Samtyckesblankett

Jag studerar till ämneslärare med inriktning mot gymnasiet inom ämnena samhällskunskap och religionskunskap och skriver nu mitt examensarbete. Temat för mitt examensarbete är att undersöka hur medborgarfostran hanteras inom ramen för samhällskunskapsundervisning. Denna studie ämnar att, genom intervjuer, synliggöra hur du som lärare arbetar med det demokratiska och medborgarfostrande uppdraget.

Intervjun är semistrukturerad vilket innebär att jag kommer att utgå från ett visst antal frågor, men kan be dig vidareutveckla ditt svar genom följdfrågor. Det är fyra centrala avsnitt där varje avsnitt består av 2–3 frågor där utförliga svar uppskattas. Längden på intervjun kan variera men förväntas pågå i mellan 15–30 minuter.

Intervjun sker enskilt och kommer att spelas in på en ljudfil. Allt inspelat material kommer att avidentifieras. Dessutom kommer materialet att förvaras på ett säkert sätt så att ingen obehörig ges tillgång. Materialet kommer enbart att användas för att uppfylla syftet med studien.

Deltagandet är frivilligt och du har rätt att avbryta ditt deltagande när som helst utan att ange någon anledning.

Om du har frågor om studien, hör gärna av dig till mig. Tack!

Klara Karlsson

Kontaktuppgifter

Kakl21wl@student.ju.se

Genom att skriva under här nedanför intygar du att du tagit del av informationen.

Accepterar du att delta i studien?

Ja, jag har tagit del av ovanstående information och accepterar att delta i studien.

Om du deltar i studien, godkänner du att dina personuppgifter behandlas för utbildningsändamål i enlighet med ovanstående information?

Ja, jag har tagit del av ovanstående information och godkänner att mina personuppgifter behandlas för utbildningsändamål i enlighet med ovanstående information.

Om du deltar i studien, godkänner du att dina personuppgifter behandlas för forskningsändamål i enlighet med ovanstående information?

Ja, jag har tagit del av ovanstående information och godkänner att mina personuppgifter behandlas för forskningsändamål i enlighet med ovanstående information.

Namnsteckning:

Namnförtydligande:
